

TO JEST FRAGMENT KSIĄŻKI
WYDANEJ NAKŁADEM

AGENCJI WYDAWNICZEJ

Z CAŁĄ NASZĄ OFERTĄ WYDAWNICZĄ MOŻNA
ZAPOZNAĆ SIĘ NA STRONIE:

agencjawydaawniczapdn.pl

..... OPOWIADAMY O HISTORII MIEJSC, RZECZY I LUDZI

..... DOKUMENTUJEMY, BY OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA

..... NASZE KSIĄŻKI DAJĄ WIEDZĘ I REFLEKSJĘ

agencjaPDN
wydaawnicza

Krzysztof Garbacz

Wzdłuż Nysy Łużyckiej

Przewodnik po zabytkach
czesko-polsko-niemieckiego
pogranicza

Zielona Góra 2021

Projekt okładki
SUNODIA Aleksandra Adamczyk
sunodia.dtp@gmail.com

Współpraca redakcyjna
Ewa Garbacz

Korekta
Ewa Nodzyńska

Skład
Krzysztof Garbacz

© Copyright by Krzysztof Garbacz 2021

Wydanie I

ISBN 978-83-960329-2-8

Wydawca
Agencja Wydawnicza „PDN”
Zielona Góra
kontakt@agencjawydawniczapdn.pl
www.agencjawydawniczapdn.pl

Promocja wydawnictw
i prowadzenie strony internetowej
Mikołaj Garbacz

Druk i oprawa
TOTEM.COM.PL
Inowrocław

Autorzy fotografii
Ewa Garbacz
nr 4, 10, 12, 18, 25, 27, 30, 41, 51, 54, 62, 63, 66,
68, 71, 72, 74-76, 79, 80
Krzysztof Garbacz
nr 1-3, 5-9, 11, 13-17, 19-24, 26, 28, 29, 31-40,
42-50, 52, 53, 55-61, 64, 65, 67, 69, 70, 73, 77, 78

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej publikacji nie może być reprodukowana i przetwarzana w jakiegokolwiek formie bez pisemnej zgody Agencji Wydawniczej „PDN”.

WSTĘP

Kiedy przed laty wraz z żoną zaczęliśmy odwiedzać północną część Czech, leżącą w obrębie kraju libereckiego, szczególnie zachwyciła nas architektura zamków i pałaców oraz otaczających je krajobrazów. Do tych miejsc należą Sudety Zachodnie oraz Płyta Czeska, stanowiąca część prowincji o nazwie Masyw Czeski. Obszary Płyty Czeskiej o wyżynnym i górzystym ukształtowaniu powierzchni zostały zbudowane głównie ze skał osadowych z młodszej epoki kredy, a mianowicie z piaskowców, mułowców i iłowców, a także tu i ówdzie z trzeciorzędowych bazaltów. Najwyższym wzniesieniem jest Ralsko (696 m n.p.m.), leżące w południowo-zachodniej części kraju libereckiego.

Kraina ta zalicza się do niezwykle atrakcyjnych regionów turystycznych Republiki Czeskiej. Należą do nich także Góry Izerskie, które stanowią część Sudetów Zachodnich, z najwyższym szczytem Wysoka Kopa (1126 m n.p.m.), położonym po polskiej stronie tego pasma górskiego. Największym czeskim miastem w tym rejonie, położonym między Górami Izerskimi a Grzbietem Jesztiedzkim, jest Liberec. Na terenie Gór Izerskich biją źródła Nysy Łużyckiej, a także Izery – prawego dopływy Łaby. Region ten porastają lasy, głównie świerkowe, a także bukowe i w mniejszym stopniu złożone z innych gatunków drzew. Liczne są torfowiska (około 50), z których tylko kilka zostało udostępnionych dla zwiedzających.

Sąsiadujący od południa z Górami Izerskimi Czeski Raj, administracyjnie podzielony między kraje: liberecki, hradecki i środkowoczeski, jest znany m.in. z bogactwa zabytków architektury zamkowo-pałacowej, wkomponowanej w romantyczny krajobraz z niezwykle formacjami przyrodniczymi. Formacje te tworzą liczne skałki – naturalne wypukłe formy terenu, które – usytuowane obok siebie i oddzielone wąskimi rozpadlinami

– tworzą liczne labirynty zwane skalnymi miastami. Nazwy „Czeski Raj” po raz pierwszy użył w jednym z wierszy, w 1843 roku, poeta Václav Jaromír Picsek, a upowszechnił Václav Durych, który w 1886 wydał przewodnik turystyczny pod tytułem *Z Czeskiego Raju*. Kraina ta, której powierzchnię obecnie określa się na około 1400 km², jest najstarszym obszarem chronionego krajobrazu w Czechach, utworzonego w 1955 roku na powierzchni 95 km². W niniejszym przewodniku proponuję wędrowkę szlakiem zamków i pałaców położonych na terenie Czeskiego Raju, w rejonie leżącym w granicach kraju libereckiego. Mam tu na myśli obiekty usytuowane w rejonie Turnova, jak Hrubý Rohozec, Valdštejn, Hrubá Skála czy Hrad Trosky, a także Sychrov, położony po zachodniej stronie tego interesującego turystyczno-przyrodniczego regionu.

Po wschodniej stronie Czeskiego Raju leżą czeskie Karkonosze, których zachodnia część została włączona do kraju libereckiego. Góry te, których najwyższy szczyt to Śnieżka (1603 m n.p.m.), zbudowane są głównie z granitu, a porastają je przeważnie świerki i kosodrzewina. W Karkonoszach na wielu potokach występują wodospady. W ich zachodniej części, w pobliżu Harrachova można podziwiać dziesięciometrowy Mumlawski Wodospad. Znajdują się też tutaj interesujące obiekty historyczne, do których należą prezentowane w przewodniku zabytki zachowane w miejscowościach Jilemnice i Horní Branná.

Zachodnią część kraju libereckiego zajmuje Płyta Czeska – część Masywu Czeskiego, od północy i wschodu granicząca z Sudetami, od południa z Wyżyną Czesko-Morawską oraz Wyżyną Berounki, zaś od zachodu z Krajiną Rudaw. Region ten przecięty przez rzeki stanowiące dorzecze Łaby, jest bogaty w wiele atrakcji turystycznych, do których należą zamki, jak Bezděz, Houska, Zákupy, Stráž pod Ralskem, Sloup czy Lemberk. Obszar w rejonie Czeskiej Lipy, pokrywający się z powierzchnią dawnego powiatu Czeska Lipa, nosi nazwę Kraina Máchy. Nazwa ta pochodzi od nazwiska czeskiego pisarza i poety Karela Hynka Máchy (1810-1836), który chętnie podróżował do północnych Czech, a w niektórych miejscach (np. w okolicach zamku Bezděz) osadzał fabułę swoich dzieł.

Rozdział poświęcony zabytkom kraju libereckiego kończę na jego północnym skraju, na pograniczu czesko-polskim, gdzie zatrzymuję się na zamku Grabštejn oraz w mieście i na zamku Frýdlant.

Po opuszczeniu kraju libereckiego proponuję odwiedzić miejscowości z interesującymi zabytkami, położone na terenach przygranicznych Pol-

ski i Niemiec po obu stronach Nysy Łużyckiej. Jest to obszar zajęty przez Łużyce – historyczną krainę, od wczesnego średniowiecza zamieszkaną przez Serbołużyczan. Po drugiej wojnie światowej, po wysiedleniu dotychczasowych mieszkańców ze wschodniej części Łużyc, Serbołużyczanie pozostali na swoich macierzystych terenach w południowo-wschodnich Niemczech, gdzie mieszkają do dziś w kilku powiatach Saksonii i Brandenburgii. Łużyce dzielą się na Górne Łużyce (część południowa) z głównym miastem Budziszyn (Bautzen) i Dolne Łużyce (część północna) z Chociebużem (Cottbus) jako głównym miastem.

Opisuję miejsca historyczne położone na terenach przygranicznych, po stronie polskiej wchodzących w skład województw dolnośląskiego (powiat zgorzelecki) i lubuskiego (powiaty żarski i krośnieński). Na terenach Niemiec proponuję zajrzeć do przygranicznych miejscowości, które położone są w Saksonii, w powiecie Görlitz i w Brandenburgii, na obszarze powiatu Spree-Neiße.

Południowa część regionów, którymi zajmuję się w tej książce, leży na terenie Pogórza Zachodniosudeckiego – makroregionu, ciągnącego się od Drezna na zachodzie po Wałbrzych na wschodzie. W jego obrębie zostało wydzielone Obniżenie Żytawsko-Zgorzeleckie, będące zapadliskiem tektonicznym, przeciętym przez górny bieg Nysy Łużyckiej. Ten geograficzny mezoregion składa się z dwóch niedużych kotlin: Turoszowskiej i Zgorzeleckiej. Kotlina Turoszowska charakteryzuje się jeziornymi osadami trzeciorzędowymi z pokładami węgla brunatnego, które są wydobywane w wielkiej kopalni odkrywkowej Turów. Na terenie mezoregionu zachowało się wiele interesujących zabytków architektury: po polskiej stronie w rejonie Bogatyni i Zgorzelca, a po niemieckiej w miejscowościach Oybin, Żytawa, Ostritz i w ich okolicach, a przede wszystkim w mieście Görlitz.

Pomiędzy Obniżeniem Żytawsko-Zgorzeleckim a doliną Bobru leży Pogórze Izerskie. Mezoregion ten jest zbudowany ze skał metamorficznych (gnejsów), a najwyższym wzniesieniem jest Guślarz (556 m n.p.m.), położony między Nysą Łużycką a Kwisą. W zachodniej części Pogórza, w rejonie Sulikowa i Zgorzelca leży kilka miejscowości z zabytkami, które opisuję w przewodniku.

Od północy Pogórze Izerskie graniczy z nizinami, jednak granica między tymi obszarami nie jest wyraźna. Niziny są częścią dużego makroregionu zwanego Nizinami Sasko-Łużyckimi. Środkowy bieg Nysy Łużyckiej przecina rozległy, słabo zaludniony obszar leśny zwany Borami Dolnośląski-

mi, który po jej obu stronach, a także w rejonie Bobru zajmuje piaszczyste stożki napływowe. W kompleksie leśnym dominują drzewostany sosnowe. Przewodnik prowadzi nas po miejscowościach położonych w pobliżu Nysy – po polskiej stronie od Pieńska przez Gozdnicę po Przewóz, a po niemieckiej przez okolice Rothenburga. Po północnej stronie Borów Dolnośląskich i zachodniej stronie Nysy Łużyckiej rozciągają się Wzniesienia Łużyckie. Po stronie polskiej należy do nich morenowy Wał Mużakowski. Wybitnym zespołem krajobrazowym o znaczeniu ponadlokalnym, położonym na terenie Bad Muskau i Łęknicy, jest wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO Park Mużakowski. Na północ od Wzniesień Łużyckich rozpościera się Obniżenie Dolnołużyckie, nizinna bruzda o charakterze pradoliny, która prawie w całości położona jest na terenie Niemiec. Po polskiej stronie do tego regionu geograficznego należy Kotlina Zasiecka. Do głównych atrakcji turystycznych tego mezoregionu należą zabytki Forstu i otaczających go dawnych wiosek, obecnie dzielnic miasta.

Ostatnim odcinkiem proponowanej wędrówki szlakiem zabytków na przygranicznych, polsko-niemieckich terenach jest dolina Nysy Łużyckiej, wpadającej koło Kosarzyna do Odry. Nysa przecina najważniejsze w tym rejonie miasto partnerskie Gubin–Guben. Od wschodu, aż do doliny Bobru rozciągają się Wzniesienia Gubińskie, które charakteryzują się pagórkami morenowymi o wysokości do 121 m n.p.m., powstałymi podczas ostatniego zlodowacenia. Teren jest lesisty i rzadko zaludniony, jednak znajdują się tu miejscowości o wielowiekowej historii sięgającej wczesnego średniowiecza, jak Sękowice, Luboszyce czy Gębice.

Wędrówkę z przewodnikiem po miejscach niezwykłych, położonych po niemieckiej stronie Nysy Łużyckiej, możemy zakończyć nieco powyżej jej ujścia do Odry – w Neuzelle, miejscowości znanej z barokowego zespołu budynków opactwa cystersów.

Zaprezentowane w niniejszej książce zabytki to zaledwie część materialnego dziedzictwa kulturowego zachowanego na terenie północnych Czech w granicach kraju libereckiego, a także na przygranicznych terenach Polski i Niemiec, dla których wspólnym punktem odniesienia jest wypływająca w czeskich Górach Izerskich rzeka Nysa Łużycka, a która – meandrując po lużyckich wyżynach i nizinach – nieustannie zmierza ku ujściu do Odry.

ZARYS DZIEJÓW CZECH

Historia ziem obecnie leżących w granicach opisywanego w przewodniku kraju libereckiego nierozzerwalnie wiąże się z dziejami państwa czeskiego, korzeniami sięgającymi wczesnego średniowiecza. W jego wczesnych fazach, a mianowicie w V-VII wieku plemiona słowiańskie opanowały znaczne obszary Europy Środkowej. Grupy Słowian na zachodzie zajęły tereny sięgające do Łaby, na południu po Dunaj, a na północy po południowe wybrzeże Morza Bałtyckiego. Już w VII wieku Słowianie zachodni zaczęli tworzyć związki plemienne, które stanowiły zaczyn przyszłych państw środkowoeuropejskich. Za pierwszy taki organizm uznaje się powstałe w tym stuleciu państwo Samona, które istniało od roku 623 do śmierci jego przywódcy między 658 a 661 rokiem. Na terenie dzisiejszych Moraw, które stanowiły ośrodek państwa Samona, na początku IX wieku powstało Państwo Wielkomorawskie. Pod koniec tego stulecia swoim zasięgiem od zachodu objęło ono plemiona czeskie, a także Serbów łużyckich i Słowian połabskich. Wkrótce po zajęciu terenów zamieszkałych przez te plemiona, a mianowicie na początku X wieku upadło Państwo Wielkomorawskie. Bezpośrednią przyczyną tego upadku był najazd koczowniczych Węgrów. Najazd ten poprzedziły osłabiające państwo właśnie dynastyczne między synami ostatniego wielkomorawskiego władcy Świętopełka I.

W tym czasie na terenie Czech książęta prascy z rodu Przemyślidów zaangażowali się w jednoczenie plemion czeskich we wczesnofeudalne państwo. Był to też okres stopniowej chrystianizacji ludności słowiańskiej, zapoczątkowanej pod koniec IX wieku. W 929 roku książę Waclaw I Święty uznał zwierzchnictwo króla niemieckiego Henryka I. Od tego momentu państwo czeskie pozostało krajem lennym Rzeszy. Kolejne dziesięciolecia

to m.in. panowanie księcia czeskiego Bolesława I, który był zaangażowany w walkę z książętami o utrzymanie i utrwalenie jedności państwa. Druga połowa X wieku to okres przyjaznych stosunków między państwem czeskim pod rządami Przemysłidów a Piastami, co skutkowało małżeństwem Mieszka I z Dobrawą oraz przyjęciem przez księcia i jego otoczenie w 966 roku chrztu, rozpoczynającego proces chrystianizacji ludności państwa polskiego. Jednak z czasem stosunki między Przemysłidami i Piastami uległy pogorszeniu, a zajęcie przez Mieszka I ziem Wiślan i Śląska rozpoczęło proces wieloletnich sporów i konfliktów, głównie o Śląsk, ciągnących się przez XI wiek i w pierwszej połowie XII stulecia.

W samym państwie czeskim w XII i XIII wieku nastąpiło umocnienie feudalnej własności ziemskiej i rozwój przywilejów przyznawanych szlachcie, pozwalających na dominację tego stanu nad chłopami. Czechy, które nadal były krajem lennym państwa niemieckiego, stały się obszarem dość szybkiej kolonizacji niemieckiej. Już w XII wieku w posiadłościach królów i panów czeskich osadzano niemieckich kolonistów – chłopów oraz rzemieślników, licząc na podniesienie dochodów w zarządzanych przez nich dobrach. W Czechach nie brakowało też niemieckich feudałów, którzy służyli królom czeskim. Władcy nadawali im wielkie majątki ziemskie. Obecność znacznej rzeszy niemieckich osadników, a zwłaszcza ściśle związanych z dworem królewskim feudałów, jak również dużej grupy bogatych mieszczan, w naturalny sposób sprzyjała upowszechnianiu się języka niemieckiego wśród miejscowej szlachty i wyższych sfer czeskiego społeczeństwa.

W XIII wieku nastąpiło wzmocnienie jedności państwa czeskiego, zwłaszcza podczas panowania Przemysła Ottokara II, który powiększył strefę panowania o Austrię, Styrię, Karyntię oraz Krainę i przesunął granicę aż do Morza Adriatyckiego. Jednak władca ten popadł w konflikt z Habsburgami i w 1278 roku utracił zdobycze terytorialne, a sam w bitwie pod Suchymi Krutami (niem. Dürnkrut) stracił życie. Po jego śmierci rządy Przemysłidów w Czechach trwały zaledwie do 1306 roku, kiedy to wraz ze śmiercią Wacława III wygasła główna linia tego rodu. Nastąpiły czasy rządów Luksemburgów, kiedy to w roku 1310 królem Czech został wybrany Jan Luksemburski. Władca ten, podobnie jak i jego poprzednicy Wacław II i Wacław III rościł pretensje do tronu polskiego, jednak na mocy układu z 1335 roku, zawartego z Polską, zrzekł się dziedzicznego prawa do tego tronu. Natomiast Polska zrzekła się na rzecz Czech praw do Śląska. Po Janie Luksemburskim nastąpił jego syn Karol I, od 1346 panujący jako cesarz Karol IV. Za panowa-

ZARYS HISTORII ŁUŻYC

Łużyce to kraina historyczno-geograficzna, położona między Kwisą na wschodzie i prawym dorzeczem Łaby na zachodzie. Południowa granica tej krainy przebiega wzdłuż pogranicza czesko-polsko-niemieckiego, a północna powyżej ujścia Nysy Łużyckiej do Odry. Sama Nysa południkowo przecina Łużyce, stanowiąc jednocześnie granicę polsko-niemiecką. Łużyce, których zachodnia część administracyjnie należy do Niemiec, a wschodnia do Polski, zamieszkują Serbołużyczanie, Niemcy i Polacy. Obszar ten dzieli się na dwie części: Dolne Łużyce i Górne Łużyce.

Łużyce, po zajęciu przez plemiona słowiańskie, w VII wieku były związane terytorialnie z państwem Samona, a w IX wchodziły w skład Państwa Wielkomorawskiego. W 963 roku kraina ta została zajęta przez margrabiego Gerona i włączona do Marchii Wschodniej. W wyniku wojen polsko-niemieckich (1002-1018) za czasów Bolesława Chrobrego, Łużyce znalazły się w granicach Polski. Od 1031 roku Górne Łużyce, w tym czasie zwane Milskiem, ponownie przeszły pod panowanie niemieckie jako część Marchii Miśnieńskiej. Północna część Łużyc (Marchia Łużycka) znajdowała się we władaniu Wettynów, którzy w roku 1303 sprzedali ją panującym w Brandenburgii Askańczykom. Od 1319 roku większa część tego regionu znajdowała się w rękach bawarskich Wittelsbachów, poza jego południową częścią, która czasowo znalazła się we władaniu piastowskiego księstwa jaworskiego. Henryk, książę jaworski, zajął także wschodnią część Milska, które od 1076 roku naprzemiennie należało do Niemiec i Czech. Do trwałej integracji Łużyc Górnych i Dolnych z Królestwem Czech doszło w XIV wieku za czasów króla Jana Luksemburskiego i króla Karola I (jako cesarza Karola IV), przy czym Łużyce Dolne znalazły się w posiadaniu państwa czeskiego dopiero pod koniec życia cesarza.

PÓŁNOCNE CZECHY

LIBEREC I OKOLICE

Na miłośników wędrówki szlakiem zabytkowych miejsc w Libercu i jego okolicach czeka wiele atrakcji. Odwiedzając te miejsca, poznamy kilka regionów w północnej części Czech, jak np. Góry Izerskie, Góry Łużyckie czy Czeski Raj. Są to malownicze krainy turystyczne, do których warto wracać, by odkrywać dla siebie nieznanne miejsca.

LIBEREC

Naszą wędrówkę po północnych Czechach, gdzie swój początek bierze Nysa Łużycka i gdzie występuje duże nasycenie materialnych śladów dziedzictwa kulturowego, niekiedy o wielowiekowej historii, rozpoczynamy od Liberca – stolicy kraju libereckiego. To niezwykle miasto przecina meandrująca Nysa, której źródła biją w południowej części Gór Izerskich, na granicy miejscowości Nová Ves nad Nisou i Smržovka, nieopodal Jablonca nad Nysą.

Historia Liberca (niem. Reichenberg) sięga średniowiecza, ale dokładna data jego założenia nie jest znana. Najstarsza wzmianka pochodzi z 1352 roku, a za pierwszych znaczących właścicieli przyszłego miasta uznaje się Bibersteinów. Do przedstawicieli tego rodu od 1278 roku należał majątek frydlański, który od Przemysła II Ottokara nabył Rudolf von Biberstein. Kilka

lat po śmierci ostatniego z rodu, Kryštofa, w 1558 własność frydlańską wraz z Libercem nabyli Redernowie. Już dwa lata później Liberec uzyskał przywilej warzenia piwa, a w 1577 roku prawa miejskie, które nadał cesarz Rudolf II Habsburg. Wraz z tym przywilejem miasto uzyskało prawo organizowania dwóch jarmarków w roku, otrzymało też herb miejski oraz pieczęć. Po wybuchu wojny trzydziestoletniej, w 1620 roku, w wyniku klęski czeskich protestantów w bitwie na Białej Górze, stoczonej z wojskami koalicyjnymi katolickich Habsburgów, Redernowie opuścili frydlańskie dobra, które dwa lata później przejął Albrecht von Wallenstein (czes. Albrecht z Valdštejnu). Po śmierci Wallensteina w 1634 roku miasto przejęli Gallasowie.

W XVIII wieku nastąpił rozwój gospodarczy Liberca, który utrzymał się w następnym stuleciu dzięki wzrostowi znaczenia tutejszego przemysłu tekstylnego. Stało się to za sprawą przybyłego w 1818 roku do Liberca ze wschodnioczeskiego Broumowa Johanna Liebiega, który, będąc prostym sukiennikiem, dzięki swojej pracowitości i handlowej zręczności stworzył wielką firmę. W czasach Liebiega Liberec stał się na terenie cesarstwa austro-węgierskiego ważnym ośrodkiem przemysłu tekstylnego. Johann Liebieg i jego potomkowie wywarli znaczący wpływ zarówno na rozwój gospodarczy, jak i kulturalny Liberca. Liebiegowie zbudowali osiedle dla pracowników ich zakładów, zwane miasteczkiem Liebiega, a dla siebie trzy reprezentacyjne wille. W willach tych mieszkali synowie założyciela dynastii Liebiegów – Johann i Heinrich oraz wnuk Theodor. Heinrich był znanym kolekcjonerem dzieł sztuki i mecenasem, człowiekiem, który miał znaczący udział w powstaniu ważnych obiektów w mieście, takich jak ratusz, muzeum (obecnie Muzeum Czech Północnych) czy romantyczna wieża widokowa w stylu średniowiecznego zamku. Na początku XX wieku Liberec, który pod względem liczby ludności należał do największych miast czeskich, nadal przeżywał swój rozkwit gospodarczy. Przerwała go dopiero druga wojna światowa. Po jej zakończeniu mieszkająca tu ludność pochodzenia niemieckiego została wysiedlona do Niemiec.

Wprowadzenie ustroju socjalistycznego i upaństwowienie wielu gałęzi przemysłu, przy likwidacji sektora prywatnego, spowodowało w Czechosłowacji stagnację gospodarczą wielu dotychczas dynamicznie rozwijających się ośrodków, do których należał Liberec. Przemysł tekstylny odziedziczony po byłych przedwojennych właścicielach, po zmianie ustroju w 1989 roku stracił na znaczeniu. Wzrosła natomiast rola innych gałęzi gospodarki, jak np. przemysłu motoryzacyjnego. Powrót na ścieżkę rozwoju spowodował, że

miasto zaczęło inwestować nie tylko w nowe obiekty, ale i poddawać rewaloryzacji budowle zabytkowe, powstałe głównie w czasach wielkiego rozwoju Liberca, a więc w drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku. Efekty tych działań są już widoczne w różnych punktach Starego i Nowego Miasta. Odwiedzmy te miejsca.

Zamek

Na terenie Parku Gutenberga, położonego po wschodniej stronie Starego Miasta, stoi zamek – dawna renesansowa siedziba braci Christopha i Melchiora von Redern. Jego obecny wygląd to efekt kilkukrotnej przebudowy i rozbudowy pierwotnej budowli, która powstała w latach 1582-1587. W 1609 roku wzniesiono północne skrzydło, następnie po pożarze w 1615 przebudowano starsze skrzydło w stylu późnego renesansu. Na początku wojny trzydziestoletniej zamek przeszedł na własność Albrechta von Wallensteina, a po jego śmierci w 1634 roku jego właścicielami stali się członkowie hrabiowskiego rodu Gallasów. W latach 1773-1776, kiedy właścicielem zamku był hrabia Christian Phillip Clam-Gallas, zbudowano według projektu architekta Louisa Greniera dwukondygnacyjną budowlę – tzw. Nowy Zamek. W 1786 roku zakończyły się dwuletnie prace przy przebudowie skrzydła starego zamku, w trakcie której otrzymało ono formę barokową i zostało nakryte dachem mansardowym. W dawnym kształcie pozostało tylko skrzydło północne z kaplicą zamkową. W tym czasie podjęto też działania w przypałacowym parku, usuwając otaczający go mur. Kolejne przekształcenia objęły Nowy Zamek, a były związane z podjęciem decyzji przez rodzinę hrabiów Clam-Gallas o urządzeniu w nim letniej rezydencji. Przebudowę w duchu romantycznym prowadzono w latach 1852-1854 w oparciu o projekt wiedeńskiego architekta Friedricha Augusta von Stache. Wówczas powstał również nowy obiekt – wieża zbudowana między nowszą częścią założenia a skrzydłem północnym Starego Zamku. W 1933 roku tę wielką budowlę znacjonalizowano i umieszczono w niej państwową administrację zajmującą się rolnictwem i leśnictwem. W latach pięćdziesiątych XX wieku skrzydło niegdyś należące do Redernów przekazano szkole inżynierskiej. W skrzydle północnym (tzw. Nostitzów) swoją siedzibę miała firma zajmująca się eksportem szkła, która z czasem, w 1986 roku zajęła też starszą część zamku. Po bankructwie firmy w 2001 roku sprzedano na aukcji zbiór około 20 000 wzorów szkła, a zamek na wiele lat został opuszczony. Jedynie w kaplicy, jako reprezentacyjnej budowli, organizowane są m.in. uroczystości ślubne.

Zamek w obecnym kształcie to renesansowa budowla, powstała w 1563 roku wskutek przebudowy gotyckiej warowni. Składa się z czterech skrzydeł zamykających dziedzińca, do którego prowadzi droga przez kamienny most i bramę wejściową z gotyckim, ostrołucznym portalem. W czasie przebudowy, nad bramą urządzono niewielką kaplicę zamkową z wieżyczką, która przetrwała do czasu jej rozbiórki w 1903 roku. Istniejące dotychczas wieże zostały rozebrane. Rozbiórce uległy również budynki mieszkalne, które znajdowały się po zachodniej stronie zamku. W miejscu tym powstał ogród. Most kamienny stoi na miejscu dawnego mostu zwodzonego. Czteroskrzydłowy, kamiennie-ceglany zamek, wzniesiony na nieregularnym rzucie, to dwu- i trójkondygnacyjna budowla, którą nakrywają dachy dwuspadowe z powiekami. Na elewacjach, które wypełniają liczne okna z kamiennymi opaskami, można jeszcze zobaczyć pozostałości dekoracji sgraffitowej. Dziś nad kaplicą góruje zrekonstruowana wieżyczka.

GRABŠTEJN

Na pograniczu czesko-polsko-niemieckim, na obszarze Gór Izerskich leży niewielka wioska Grabštejn (niem. Grafstein, Grafenstein), oddalona od Liberca o 19 km. Stąd, to zaledwie 1 km do Nysy Łużyckiej, meandrującej w stronę granicy państwowej. Na terenie Grabštejnu główną atrakcją jest położony na skalnym wzniesieniu **zamek**. Początki budowy najstarszej warowni nie są dokładnie znane. Przypuszczalnie została założona około połowy XIII wieku. W drugiej połowie tego stulecia, za rządów Przemysła II Otokara posiadaczem tutejszych dóbr był burgrabia Otto z Donína. W okresie wojen husyckich zamek, którego właściciele należeli do stronników katolickiej szlachty oraz miast łużyckich, był dwukrotnie oblegany. Po raz pierwszy w 1424 roku warownię otoczyły wojska Bočka z Poděbrad, jednak nie doszło do jej zdobycia. W 1430 zamek zdobył Mikulaš z Kaišperka, który przez pięć lat przeprowadzał napady rozbójnicze na Łużyce i majątki Bibersteinów. Napadami trudnili się też następcy Mikulaša: Jan Čapek z Sán i Hlaváč z Donína. Wyprawy łupieżcze zakończyły się dopiero w 1450 roku po zdobyciu Grabštejna przez oddziały zbrojne, utworzone przez miasta łużyckie razem z Bibersteinami. Zamek Grabštejn należał do rodziny z Donína do roku 1562, kiedy to z powodu długów musiał zostać sprzedany. Od Albrechta

von Dohna majątek kupił cesarski wicekanclerz Jiři Mehl ze Střelic, który gruntownie przebudował zamek na renesansową rezydencję. W 1586 roku Jiři Mehl sprzedał własność baronowi Ferdinandowi Hoffmannowi. Po śmierci barona w 1607 roku, wdowa po nim, wychodząc za mąż za protestanta Jana Bedřicha z Černous, wniosła w wianie zamek Grabštejn. W 1628 jego syn David Jindřich, protestant, musiał opuścić Czechy, a dobra Grabštejn czasowo znalazły się we władaniu Albrechta von Wallensteina. W 1638 roku nastąpił zwrot majątku rodzinie z Černous, co było możliwe po wydaniu odpowiedniej decyzji cesarskiej.

W okresie wojny trzydziestoletniej zamek Grabštejn okupowały w różnym czasie wojska saskie, austriackie oraz szwedzkie. Te ostatnie stacjonowały tutaj jeszcze w 1648 roku, czyli pod koniec działań wojennych. W 1651 pojawiają się nowi właściciele majątku, a mianowicie Nostitzowie, następnie w tym samym roku hrabia Adam Matthias Trauttmansdorf. Wkrótce po tym, bo w 1655 roku zostały zburzone umocnienia zamkowe. Dodajmy, że wcześniej, w 1622 uległa spaleniu wieża. W 1704 roku nabywcą zamku został Jan Václav Gallas. Od XVIII stulecia do 1945 roku Grabštejn pozostawał w rękach rodziny Clam-Gallasów, która w 1782 przeprowadziła przebudowę wewnątrz w duchu barokowym, zaś w 1843 roku zmieniła wystrój barokowy na klasycystyczny.

Warto nadmienić, że zamek Grabštejn w czasach Clam-Gallasów gościł szereg ważnych osobistości, m.in. cesarza Franciszka II Habsburga z małżonką Marią Teresą (1804), w późniejszym okresie króla Saksonii Alberta oraz jego brata, księcia Jerzego, a także księcia Karola, syna króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III (1866).

W 1945 roku zamek skonfiskowało państwo czechosłowackie. Przez wiele lat należał do wojska, następnie długo pozostawał opuszczony. W 1986 podjęto wstępne prace konserwatorskie, które zostały zintensyfikowane od 1990 roku. Trzy lata później zamek częściowo udostępniono zwiedzającym, jednak jego rewaloryzacja była kontynuowana w następnych latach, aż do 2010 roku.

Średniowieczny zamek Grabštejn w wyniku nowożytnych przekształceń został pozbawiony pierwotnych cech stylowych i obecnie przypomina formę renesansowo-barokowego pałacu. W obecnym kształcie jest on czteroskrzydłową budowlą, wzniesioną na nieregularnym planie. Obiekt ma dwa dziedzińce, które znajdują się na różnych poziomach i mają różne wielkości. Północne skrzydło, z mniejszym dziedzińcem, reprezentuje najstarszą część

zamku. W jego północno-wschodniej partii zachowała się okrągła, średnio-wieczna wieża, w ciągu stuleci kilkakrotnie przebudowywana, zwieńczona barokowym, kopulastym hełmem z latarnią. W XV wieku powstało skrzydło wschodnie. Dzięki zbudowaniu południowego i zachodniego odcinka murów powstał drugi dziedziniec. Od południa przy murze obronnym stanęły dwie basteje. W XVI stuleciu rozbudowano część zamku od południowej i zachodniej strony, gdzie zaprojektowano kolejne pomieszczenia. Wówczas elewacje zostały pokryte dekoracją sgraffitową. Przy północno-zachodniej elewacji wzniesiono czworoboczną wieżę, nakrytą dachem namiotowym. Prostokątne okna zostały obramione kamiennymi opaskami. Poszczególne człony bryły zamkowej nakrywają niezbyt wysokie dachy z powiekami.

Obecnie istnieje możliwość zwiedzenia podziemia zamkowego, wieży z punktem widokowym oraz szeregu pomieszczeń na dwóch kondygnacjach. Udostępniona jest również kaplica św. Barbary, która znajduje się w północnym skrzydle. Pierwotnie urządzona w ostatniej ćwierci XIV wieku (1387), obecnie posiada wystrój z 1569 roku. Sklepienie zdobi polichromia obrazująca Sąd Ostateczny. Ponadto w dookolnych polach namalowano przedstawienie odnoszące się do żywota Jezusa i Maryi, postacie apostołów oraz aniołów, a także alegorie cnoty i rozpusty. Kaplica była restaurowana w 1908 roku przez Pavla Bergnera.

FRÝDLANT

Po północnej stronie Liberca, na pograniczu Gór Izerskich i Pogórza Izerskiego leży Frýdlant (niem. Friedland). Miasto, odległe od stolicy kraju libereckiego o 25 km, przecina rzeka Směda, prawy dopływ Nysy Łużyckiej, po stronie polskiej nosząca nazwę Witka. Pierwsza historyczna wzmianka o Frýdlancie pochodzi z 1278 roku, kiedy to Przemysław II Otokar odebrał dotychczasowym właścicielom majątek i sprzedał Rulkowi z Bibrštejna (Rudolfowi Bibersteinowi). Od tego czasu przez trzysta lat miasto z zamkiem należało do rodziny Bibersteinów. W XIV wieku nastąpił rozwój Frýdlantu, co sprawiło podniesienie osady do rangi miasta, które w tym okresie było otoczone murami obronnymi. Mieszkańcy byli narażeni na niebezpieczeństwa związane z najazdami husytów w latach 1428-1433, a także co jakiś czas z pożarami miasta. Kiedy w 1551 roku zmarł Kryštof Biberstein, Frydlant prze-

POLSKA NA PRAWYM BRZEGU NYSY ŁUŻYCKIEJ

BOGATYNIA I OKOLICE

BOGATYNIA

Bogatynia (niem. Reichenau) to miasto położone w Kotlinie Turoszowskiej (tzw. Worku Turoszowskim), w powiecie zgorzeleckim, nad potokiem Miedzianka, dopływem Nysy Łużyckiej. Pierwsza wzmianka o tej górnołużyckiej miejscowości, jako *Richnov*, *Richnowe*, pochodzi z 1262 roku, w 1336 pojawia się niemiecka nazwa Reichenau. Ówczesna wieś początkowo stanowiła własność rycerską. Już w XIII wieku klasztor sióstr cysterek w Marienthal, położony po zachodniej stronie Nysy, zakupił część bogatyńskiego majątku. W ciągu następnych dwóch stuleci siostry znacznie powiększyły swój stan posiadania w Bogatyni o kolejne części wsi, młyn wodny i czynsze z miejscowych ogrodów. Dogodne położenie wsi przy szlaku handlowym prowadzącym z Dreżna do Świdnicy umożliwiło jej rozwój w okresie średniowiecza. Pod koniec XIV wieku Bogatynia była jedną z najbogatszych wsi położonych w okolicach Żytawy (Zittau). Kiedy w pierwszej połowie XV stulecia trwały wojny husyckie, ucierpiały m.in. Górne Łużyce. Oddziały husyckie nie ominęły Bogatyni i w latach 1425-1430 dokonały tutaj wielu zniszczeń. Jednak Bogatynia została odbudowana i weszła na drogę roz-

woju, co ułatwiło jej położenie przy drodze handlowej z Żytawy do Frydlandu, związanej z dużym szlakiem łączącym Drezno ze Śląskiem.

W XVI wieku idea szerzącej się religii protestanckiej dotarła do Bogatyni. W 1567 roku, dwa lata po ustąpieniu proboszcza parafii rzymskokatolickiej Martina Hammera, pojawił się tu pierwszy protestancki duchowny – pastor Gregorius Füger. Działo się to w okresie rozwoju bogatyńskiego rzemiosła, głównie tkactwa, pod patronatem klasztoru cysterek z St. Marienthal. Rozwój wsi po raz kolejny został zahamowany w czasie wojny trzydziestoletniej (1618-1648), głównie na skutek obowiązkowych dostaw towarów, podatków wojennych i rozbojów dokonywanych przez żołnierzy. W 1635 roku, na mocy pokoju praskiego kończącego pierwszą fazę wojny, a zawartego między cesarzem Ferdynandem II i elektorem saskim Janem Jerzym I, większość Łużyc wraz z Bogatynią przejął Elektorat Saksonii. W latach 1697-1706 i 1709-1763 wieś znajdowała się w granicach unijnego państwa polsko-saskiego.

W drugiej połowie XVII wieku nastąpił kolejny etap rozwoju wsi nad Miedzianką. W tym czasie funkcjonowały tu dwa młyny, piekarnia, dwie kuźnie oraz nieduża wytwórnia win. Jednak dominującą gałęzią rzemiosła było chałupnicze tkactwo. W tym czasie zabudowa mieszkalna była drewniana. W XVIII wieku w Bogatyni intensywnie rozwijała się produkcja płóciennicza, dzięki czemu doszło do wykształcenia się zamożnej warstwy kupieckiej. Z przełomu XVIII i XIX stulecia pochodzą charakterystyczne dla bogatszej grupy społecznej domy przysłupowe z tzw. szachulcową konstrukcją górnej kondygnacji i kamiennym portalem drzwiowym, ozdobionym kartuszem z wrytymi monogramami ich właścicieli oraz datą budowy.

Lata trzydzieste XIX stulecia były początkiem rozwoju produkcji tkanin bawełnianych i już w 1875 roku odnotowano tu jedenaście fabryk włókienniczych, których liczba w początkach XX wieku wzrosła do trzynastu. Trzeba dodać, że produkcję fabryczną uzupełniały wyroby pochodzące z ręcznych warsztatów rzemieślniczych.

Duże znaczenie dla rozwoju Bogatyni miała eksploatacja węgla brunatnego, którą prowadzono tutaj już w latach 1836-1839. Pierwsza kopalnia odkrywkowa, „Herkules”, została uruchomiona w 1904 roku. Wtedy działała już elektrownia w Hirschfelde (od 1897), do której w 1908 zaczęto dostarczać węgiel z bogatyńskiej kopalni.

Wzrost gospodarczy Bogatyni miał duży wpływ na poziom życia mieszkańców i rozwój infrastruktury wsi. Dzięki wsparciu jednego z fabrykantów,

Carla Augusta Preibischa, już w 1866 roku zbudowano wodociąg, następnie basen kąpielowy, zakład gazowniczy, osiedle mieszkaniowe oraz most żelazny łączący części wsi położone po obu stronach Miedzianki. Preibisch był też inicjatorem budowy linii kolejowej łączącej Bogatynię z Żytawą (Zittau).

Kryzys gospodarczy, jaki pod koniec lat dwudziestych XX wieku ogarnął świat, odbił się negatywnie również na gospodarce niemieckiej i dotknął Bogatynię. Zbankrutowało kilka fabryk, wśród nich największy zakład należący do Preibischa.

W 1945 roku wieś Reichenau uniknęła zniszczenia podczas ostatniego etapu działań wojennych. Po przejściu przez administrację polską nadano jej nazwę Rychwałd, uzyskała też prawa miejskie. Od 1947 roku obowiązuje obecna nazwa – Bogatynia. Dzisiejszy dobrobyt miasto osiągnęło dzięki eksploatacji pokładów węgla brunatnego, połączonej z wielką Elektrownią Turów.

W Bogatyni zachowało się wiele zabytkowych domów, w większości tzw. przysłupowych, z których część została zniszczona lub uszkodzona podczas wielkiej powodzi, po oberwaniu chmury w dniu 7 sierpnia 2010 roku.

Charakterystycznym elementem dawnej zabudowy Bogatyni są **domy przysłupowe**, wzniesione w XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku. Posiadają szkieletową konstrukcję górnej kondygnacji z glinianym wypełnieniem (często była to glina wymieszana z trocinami i wiórami), zwykle nakryte są dachem naczółkowym. W mieście i jego okolicy zachowało się kilkaset takich budynków. Niektóre z nich mają częściowo przesklepione przyziemia. Na parterze było miejsce na warsztat tkacki, a także na pomieszczenia kuchenne-inwentarzowe wraz z sienią, zbudowane z kamienia i otynkowane. Część drewnianą tworzyły słupy oplatające przyziemie (tzw. przysłupy), które stanowiły zwartą konstrukcję, na której opierało się piętro domu z częścią mieszkalną. Wejście do części domów przysłupowych było obramione kamiennymi portalami. Możemy je jeszcze zobaczyć przy ulicy 1 Maja nr 1-6. Domy te datuje się na koniec XVIII i głównie na pierwszą połowę XIX wieku. Domy przysłupowe chętnie były stawiane przez tkaczy, bowiem dzięki takiej konstrukcji – jak się powszechnie sądzi – dolna partia budynku była odporna na wibracje powstające podczas pracy warsztatu tkackiego. Miało to niebagatelny wpływ na stabilność i trwałość takiego obiektu.

Na początku lat trzydziestych XX wieku wybudowano dla rodzin robotniczych zatrudnionych w kopalni i elektrowni Hirschfelde **osiedle domków**.

ZGORZELEC I OKOLICE

ZGORZELEC

Zgorzelec (górnouż. Zhorjelc, dolnouż. Zgórjelc, czes. Zhořelec) to miasto będące siedzibą powiatu i gminy, położone nad Nysą Łużycką, przed 1945 rokiem stanowiące prawobrzeżną część Görlitz. Jako przedmieście dotychczas dobrze rozwijającego się lewobrzeżnego miasta zaczął się kształtować w XVII wieku. Największy rozwój budownictwa mieszczańskiego miał miejsce pod koniec XIX i w początkach XX wieku, kiedy to wzniesiono wiele kilkukondygnacyjnych kamienic, głównie w stylu secesyjnym. Zabytkowe kamienice można zobaczyć np. przy ulicach Daszyńskiego, Piłsudskiego, Wolności, Warszawskiej i Bohaterów Getta.

W 1945 roku po północnej stronie Zgorzelca toczyły się zaciekle walki jednostek Armii Czerwonej i 2 Armii Wojska Polskiego z wojskami niemieckimi o sforsowanie Nysy Łużyckiej. Wówczas Niemcy wysadzili wszystkie okoliczne mosty na rzece. Po wyznaczeniu granicy polsko-niemieckiej na Odrze i Nysie Łużyckiej prawobrzeżna część miasta Görlitz została przyłączona do Polski. Ustanowienie granicy na Nysie spowodowało wysiedlenie dotychczasowych mieszkańców prawobrzeżnego Görlitz do Niemiec. Formalne uznanie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej przez Niemiecką Republikę Demokratyczną miało miejsce 6 lipca 1950 roku, kiedy to został podpisany układ między sąsiadującymi państwami, zwany układem zgorzeleckim. W tym czasie w Zgorzelcu osiedliła się duża grupa greckich i macedońskich uchodźców, głównie lewicowych partyzantów, którzy musieli opuścić ojczyznę w związku z ich udziałem w greckiej wojnie domowej (1946-1948). Dopiero po upadku dyktatury wojskowej w Grecji, w latach siedemdziesiątych XX wieku, i ogłoszeniu amnestii wielu uchodźców wróciło do ojczyzny.

Odrodzenie się bezpośrednich kontaktów między Zgorzelcem a Görlitz stało się możliwe po podjęciu starań Polski o członkostwo w Unii Europejskiej. W październiku 2004 roku, kilka miesięcy po poszerzeniu granic Unii otwarto nowy most łączący Stare Miasto Görlitz ze Zgorzelcem, a w 2007 roku zniesiono kontrolę graniczną na moście w związku z włączeniem Pol-

ski do układu z Schengen. Wraz z otwarciem Mostu Staromiejskiego przywrócona została droga związana z dwoma szlakami pątniczymi: Wielkopolską i Dolnośląską Droga św. Jakuba, prowadzącymi do katedry w Santiago de Compostela w Galicji, w północno-zachodniej Hiszpanii. Przed wiekami tędy też prowadziła *Via Regia* (Droga Królewska) – szlak handlowy wiodący od Hiszpanii aż po Rosję.

W Zgorzelcu, poza wspomnianymi interesującymi kamienicami z końca XIX i początków XX wieku, warto zobaczyć **Miejski Dom Kultury** (dawne muzeum). Gmach, stojący w Parku im. Andrzeja Błachańca, został zbudowany w latach 1898-1902 według projektu architekta Hugo Behra. Budowla ta była zaplanowana jako pomnik poświęcony cesarzom: Wilhelmo- wi I i Fryderykowi III, jednocześnie jako muzeum, które otwarto w 1904 roku. Jest to klasycyzujący obiekt, wzniesiony na rzucie prostokąta i nakry- ty centralnie kopułą zwieńczoną cesarską koroną. W kamiennej elewacji frontowej, północno-zachodniej, umieszczono czterokolumnowy portyk joński z tympanonem, a po jego lewej stronie rzeźbiarskie przedstawienie Wojny oraz Okrucieństwa Wojny. Po prawej zaś Pokój i Błogosławieństwo Pokoju, autorstwa Hugo Lederera z Berlina. Fasadę budowli urozmaicono jeszcze fryzem przedstawiającym hołd składany Germanii przez Niemcy Południowe i Północne. Jest to dzieło Reinharda Schnaudera z Drezna, któ- ry wykonał również rzeźbę Wiktorii, ustawioną nad tympanonem. Północ- no-wschodnią elewację ozdabiają dwie pary jońskich kolumn, emblematy przedstawiające handel i żeglugę, przemysł, sztukę i rzemiosło oraz rolnic- two. Główne pomieszczenie budowli, przykryte kopułą z witrażami, zwane było Halą Chwały. W hali stały dwa posągi pierwszych cesarzy niemieckich Wilhelma I i Fryderyka III. Urządzono także galerię sześciu popiersi książąt niemieckich. W Hali Chwały, z czterema filarami wspierającymi kopułę na żagielkach i z czterema aneksami, do dziś przy schodach zachowały się dwie figury lwów. Powyżej mieszczą się dwa reliefowe przedstawienia Mądrości i Siły oraz Wolności i Sprawiedliwości, wykonane w brązie przez H. Ledere- ra. W jednej z sal, znajdujących się w suterynie, został wtórnie zamontowany drewniany strop z 1672 roku.

W Zgorzelcu można jeszcze zobaczyć **inne ciekawe obiekty**, jak np. sto- jący przy ulicy Daszyńskiego 12 dom rodzinny Jakoba Böhme (1575-1624), protestanckiego mistyka, gnostyka i filozofa religii, uważanego za pierw- szego filozofa piszącego po niemiecku, a nie po łacinie. Urodził się w miej-

ŁĘKNICA I OKOLICE

ŁĘKNICA

Gmina Łęknica, położona w południowo-zachodniej części powiatu żarskiego, należy do najmniejszych jednostek administracyjnych na terenie województwa lubuskiego. Przez miasto przepływa Nysa Łużycka, która po drugiej wojnie światowej podzieliła ówczesne Bad Muskau na dwie części: polską i niemiecką. Łęknica jest otoczona przez malownicze lasy oraz jeziora, które stanowią pozostałość po dawnej działalności górniczej związanej z wydobywaniem węgla brunatnego i kopalini towarzyszących. Główną atrakcją turystyczną jest Park Mużakowski, leżący po obu stronach Nysy Łużyckiej.

Historia lewobrzeżnego miasta sięga okresu średniowiecza. Do 1429 roku nosiło nazwę *Stachin*. Pełniło funkcję ośrodka administracyjnego zespołu dóbr, które należały do rodziny Schönaichów oraz książąt Pückler-Muskau. Na terenie prawobrzeżnego miasta brak jest śladów trwałego osadnictwa z tamtego okresu. O penetracji tego obszaru w późnym średniowieczu lub na początku okresu nowożytnego świadczą jedynie trzy stanowiska archeologiczne, na których znaleziono drobne ułamki naczyń glinianych. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku doszło do rozbudowy Bad Muskau po prawej stronie rzeki. Rozpoczęły tutaj działalność zakłady przemysłowe: huta szkła, kopalnie węgla brunatnego oraz cegielnia. Nastąpił również rozwój budownictwa mieszkaniowego. Z pierwszej połowy XX wieku zachowała się zabudowa miasta, przeważnie wolno stojąca i willowa.

Największym przedsięwzięciem w rejonie miasta było założenie olbrzymiego **parku krajobrazowego** przez księcia Hermanna von Pückler-Muskaua (1781-1871). Dziś park ten, oficjalnie nazwany Parkiem Mużakowskim, zajmuje znaczne obszary po obu stronach polsko-niemieckiej granicy. Na zachodnią część założenia przypada 206 hektarów powierzchni i w niej znajduje się ośrodek rezydencjalny z zachowanymi obiektami historycznymi, takimi jak: Stary i Nowy Zamek, Dom Kawalerski, folwark, oranżeria, mostki, ruiny kościoła. Natomiast wschodnią stronę Łęknicy zajmują głównie tereny zielone o powierzchni 522 hektarów. Zachowała się tutaj większość historycznych dębów, tzw. Most Królewski, Most Arkadowy, ruiny

NIEMCY NA LEWYM BRZEGU NYSY ŁUŻYCKIEJ

OYBIN I OKOLICE

OYBIN

W pobliżu granicy z Czechami, na terenie Gór Żytawskich leży miejscowość uzdrowiskowa Oybin (czes. Ojivín lub Ojvín). Od większego ośrodka – miasta Zittau (Żytawa), dzieli ją odległość zaledwie 7 km. Nazwa *Oybin* prawdopodobnie wywodzi się z czasów, kiedy rozwijało się na tych terenach osadnictwo słowiańskie. Jak się przyjmuje, najstarsza znana forma *Moibin* jest pierwowzorem obecnej nazwy tej miejscowości. Po raz pierwszy była odnotowana w źródłach w 1290 roku, kiedy to wspomniano miejscowego *Ztenka von Moibin*. W tym czasie w Oybin istniało założenie obronne, które zbudowano przy szlaku handlowym łączącym Czechy z Łużycami. Jego znaczenie wzrosło wraz z nabyciem tutejszych dóbr przez Jana Luksemburskiego, a zwłaszcza w czasie panowania jego syna, Karola IV Luksemburskiego, króla czeskiego. Karol IV rozbudował zamek i urządził go jako rezydencję, w której chętnie spędzał czas. Ponadto ufundował celestynom klasztor, przy którym został wzniesiony klasztorny kościół. Podczas wojen husyckich, w latach 1421-1440 w zamku przechowywano cenne relikwie z praskiej katedry. W 1420 i 1429 roku wojska husyckie bezskutecznie oblegały zamek i klasztor. Celestyni na górze Oybin przebywali do XVI wieku, a więc do czasów

reformacji i następnie kontrreformacji. Po opuszczeniu klasztoru obiekt ten wraz z zamkiem zaczął ulegać destrukcji. Dzieła zniszczenia dokonał pożar, który wybuchł w roku 1577 po uderzeniu pioruna w zabudowania klasztorne i zamkowe. Kolejne szkody w 1681 roku spowodowało oderwanie się skały. Klasztor i główny budynek cesarskiego zamku nie zostały nigdy odbudowane i do dziś obiekty te pozostają trwałą ruiną. W okresie wczesnonowożytnym zrujnowane obiekty zamkowo-klasztorne, położone na piaskowcowej górze Oybin prawdopodobnie nie wzbudzały większego zainteresowania, dopiero w XIX wieku zaczęli odwiedzać je malarze romantyczni, do których należeli Caspar David Friedrich, Carl Gustav Carus i Adrian Ludwig Richter. W tym urokliwym miejscu artyści znajdowali interesujące motywy plenerowe.

Do dziś miejsce to przyciąga ogromną rzeszę turystów, którzy, oprócz ruin, mogą zwiedzić barokowy kościół, a także odbyć romantyczną podróż kolejką wąskotorową łączącą Oybin oraz pobliską miejscowość Jonsdorf z Zittau (Żytawą). Ta niewielka linia kolejowa funkcjonuje od 1890 roku.

Na terenie Oybin pierwszą **warownię** odnotowano w źródłach w połowie XIII wieku. Jednak budowa obecnego założenia rozpoczęła się około 1316 roku za czasów Heinricha von Leipy. Zbudowano wtedy wieżę bramną, mur zachodni zamku, a także budynki na jego zachodnim krańcu. Po przejściu Oybin na własność przez koronę czeską, od 1364 roku z rozkazu Karola IV rozpoczęła się rozbudowa zamku. Następnie, po 1366 roku, dzięki królewskiej fundacji, miało miejsce wznoszenie dla celestynów **założenia klasztornego**. Celestyni stanowili kongregację benedyktynów, założoną przez Piotra z Morrone, późniejszego papieża Celestyna V. Na lokalizację klasztoru król wybrał górę Oybin. Dokument fundacyjny przewidywał przekazanie części budynków zamkowych na potrzeby klasztoru, co też uczyniono. W 1384 roku ukończono budowę kościoła klasztornego, który poświęcił wkrótce po tym arcybiskup praski Jan z Jenstejn. Prace na terenie zamku i klasztoru prowadzono jeszcze na początku XVI stulecia. Jednak wskutek szerzącej się na terenie Czech reformacji w tym czasie zaczął się stopniowy upadek klasztoru. Rok po śmierci, w 1555 roku, ostatniego przeora – Christophu Uthmanna, pracy jezuiti ostatecznie zlikwidowali klasztor na górze Oybin. W 1574 zabudowania zamku przejęło miasto Żytawa.

W 1992 roku na zamku oraz w klasztorze podjęto prace restauratorskie, połączone z badaniami archeologicznymi. Dzięki tym pracom wydzielono pięć faz budowy założenia, obejmujących wznoszenie zamku pierwot-

HARTAU

Miejscowość Hartau, do której można dojechać z Żytawy odcinkiem drogi o długości prawie 8 km, prowadzącym na południe, od 1999 roku leży w granicach tego miasta. Wieś Alt-Hartau została założona przypuszczalnie w XIII wieku, a pierwsza udokumentowana informacja o niej pochodzi z 1375 roku. Zapisana wówczas nazwa brzmiała: Harte. Powstanie nowej wsi – Neu-Hartau datuje się na rok 1725.

Do najciekawszych obiektów zabytkowych położonych w pobliżu Hartau należą **ruiny zamku Karlsfried**, założonego w 1357 roku przez cesarza Karola IV. Zamek pełnił funkcje zarówno rezydencji, jak i punktu celnego na szlaku handlowym łączącym Czechy z Pragą z Górnymi Łużycami. Warownia uległa zniszczeniu już w 1424 roku podczas wojen husyckich, ale została odbudowana za panowania króla czeskiego Zygmunta. W 1441 miasto Zittau wykupiło zamek, co miało związek z działalnością rabunkową Jana z Vartenberka, który w tym czasie rezydował w warowni. Po dokonaniu transakcji, w 1442 roku przeprowadzono rozbiórkę tej budowli. Z kamieni pochodzących z ruin zamku wzniesiono niektóre budowle w Zittau, a także kościół w Lückendorf, na którego budowę kamień pozyskano dopiero w 1690 roku. Obecnie na szczycie skały, na której wzniesiono warownię, można oglądać resztki ruin z fragmentem dolnej partii wieży obronnej.

BERTSDORF

Z Hartau udajemy się na północny zachód, aby przez Olbersdorf dojechać do oddalonej o około 8 km, starej wsi Bertsdorf. Założona w XIII wieku, po raz pierwszy została wspomniana w 1352 roku jako *Bertamy villa*.

Dziś na terenie wsi można zobaczyć kilka obiektów zabytkowych, wśród nich **ewangelicki kościół parafialny**, z lat 1672-1676, zbudowany na bazie spalonej świątyni z 1518 roku. W murowaną, otynkowaną świątynię od strony zachodniej wkomponowano czworoboczną wieżę, u góry sześcioboczną, zwieńczoną kopulastym hełmem z latarnią i iglicą. W jednonawowy korpus nakryty dachem dwuspadowym, przechodzącym od wschodu w wieloboczny, wkomponowano wysokie maswerkowe okna ostrołukowe, nawiązujące do form gotyckich.

GÖRLITZ I OKOLICE

GÖRLITZ

Miasto, siedziba powiatu, leży nad Nysą Łużycką, na wschodnim skraju Saksonii. Jego dawna wschodnia część to obecnie Zgorzelec, miasto położone w województwie dolnośląskim. Görlitz zostało założone w miejscu korzystnym pod względem komunikacyjnym: przy skrzyżowaniu szlaków europejskich: *Via Regia* (Droga Królewska) z traktem prowadzącym z Pragi nad Morze Bałtyckie.

W 1071 roku pojawia się pierwsza wzmianka o słowiańskiej wsi *Goreliz*, położonej po północnej stronie późniejszego Starego Miasta, na wschód od kościoła św. Mikołaja. Świątynia ta została założona przez biskupa miśnieńskiego około 1100 roku. W latach 1126 i 1131 odnotowano informacje o grodzie, na miejscu którego w czasach późniejszych zbudowano siedzibę dla najwyższych urzędników (*Vogtshof*), podległą czeskiemu władcy. Pierwsza ćwierć XIII wieku to początek kształtowania się założenia miejskiego za sprawą niemieckich osadników – kupców, następnie sukienników pochodzących z Turynгии i Marchii Miśnieńskiej. Wówczas powstał rynek o kształcie zbliżonym do prostokąta, wyznaczonego przez sieć ulic między Büttnerstraße, Plattnerstraße i Fischmarkt (późniejszy Untermarkt). W pierwszej tercji XIII wieku rozpoczęto budowę kościoła pw. św. Piotra, a w 1234 roku został założony klasztor Franciszkanów. Już w połowie tego stulecia nastąpiła rozbudowa miasta w kierunku zachodnim, a w 1303 roku zostały potwierdzone dla niego prawo magdeburskie. W XIV wieku mieszkańcy Görlitz przystąpili do wznoszenia obwarowań, do których należał mur otaczający miasto z czterema wieżami, a także bramy oraz furta.

W okresie od 1076 do 1253 roku Łużyce Górne, na terenie których leży Görlitz, należały do Czech. Lata 1253-1319 to okres panowania przedstawicieli niemieckiego rodu Askańczyków. Ich rządy skończyły się wraz ze śmiercią Waldemara, ostatniego z askańskiej linii margrabiów brandenburskich. Po nim nastąpiło przejęcie władzy na 10 lat przez Henryka I, księcia jaworskiego z rodu Piastów. W tym czasie, dzięki korzystnemu położeniu przy szlakach handlowych, obserwuje się początek rozwoju gospodarczego miasta oraz wzrost znaczenia sukiennictwa i handlu. Po powrocie w 1329

czonym w południowym skrzydle. Poszczególne skrzydła nakrywają dachy dwuspadowe. Na klatkach schodowych, w piwnicy i w pomieszczeniach parteru zachowały się starsze sklepienia krzyżowo-żebrowe.

Waidhaus

W pobliżu kościoła pw. świętych Piotra i Pawła stoi również najstarsza w Görlitz świecka budowla – Waidhaus, zwany również Renthau. Dawniej mógł on stanowić część założenia zamkowego. Pod koniec XIV wieku udokumentowano tutaj obecność domu mieszczańskiego i miejsca warzenia piwa. Od 1425 roku budynek był własnością miasta. W latach 1426-1427 zburzono stojącą przy nim wieżę, następnie, w roku 1439, przebudowano go. W 1446 urządzono w Waidhausie szkołę łacińską, która funkcjonowała w nim do 1529 roku. W 1479, po uderzeniu pioruna w budynku wybuchł pożar, który spowodował takie zniszczenia, że konieczna była jego odbudowa. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XVI stulecia dokonano kolejnej przebudowy obiektu, w trakcie której wzniesiono trzecią kondygnację. Szkoła łacińska została wyprowadzona z Waidhausu, w którym postanowiono składować marzannę barwierską, roślinę służącą do farbowania tkanin. Od 1728 roku budynek pełnił także funkcję spichlerza zbożowego. Waidhaus był przebudowywany jeszcze w XIX i XX wieku. W 1930 roku, w trakcie prac restauratorskich wzbogacono go o ozdobne, schodkowe szczyty. Po drugiej wojnie światowej kilkakrotnie w budynku były prowadzone prace konserwatorskie. Obecnie w budynku ma swoją siedzibę Niemiecka Fundacja Ochrony Zabytków.

Waidhaus jest dużym budynkiem stojącym w pobliżu Nysy Łużyckiej i kościoła pw. świętych Piotra i Pawła. Wzniesiono go z kamienia na rzucie prostokąta i nakryto dachem dwuspadowym. Wszystkie elewacje są otynkowane, boczne wieńczą schodkowe szczyty, półkoliście uformowane z cegły i zwieńczone kulą. Elewacje urozmaicają otwory drzwiowe i liczne okienne, głównie prostokątne, wśród nich zachowane jedno najstarsze okno, ostrołukowe, osadzone w głębokiej wnęce. Na zachodniej elewacji wisi tablica z inskrypcją – dwiema datami: „1479” i „1549”.

Kościół Św. Trójcy

W rejonie Starego Miasta warto zwrócić uwagę jeszcze na kilka innych świątyń, interesujących pod względem historii, architektonicznej formy, wystroju czy wyposażenia. Niewątpliwie do nich należy ewangelicki kościół

NEUZELLE I OKOLICE

NEUZELLE

Wędrowkę po miejscach historycznych, położonych po zachodniej stronie Nysy Łużyckiej, kończymy nieco powyżej jej ujścia do Odry, na terenie Neuzelle – niewielkiej miejscowości leżącej przy drodze nr 112, między Guben a Frankfurtem na Odrę.

W centrum Neuzelle usytuowany jest cenny zespół architektury barokowej, należący do opactwa cysterskiego. W skład zespołu wchodzi zabudowania klasztorne, kościół, a także browar i oranżeria. Fundacja klasztoru miała miejsce w 1268 roku z woli margrabiego Miśni Henryka III Dostojnego (1215-1288), który w ten sposób chciał upamiętnić swoją zmarłą żonę Agnieszkę. Pierwsi zakonnicy pochodzący z saksońskiego klasztoru Altzella osiedlili się w Neuzelle w latach 1281-1282. W XIV wieku mnisi otrzymali duże tereny na zachód od ujścia Nysy Łużyckiej do Odry. W sumie w średniowieczu na terenie Łużyc Dolnych do klasztoru należało ponad 30 wsi. Zakonnicy posiadali też majątki w sąsiedniej Marchii Brandenburskiej.

Już na początku XIV stulecia rozpoczęto budowę **kompleksu klasztornego** wraz z kościołem pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. W początkowym okresie wprowadzania reformacji na Łużycach katolicki klasztor w Neuzelle kontynuował swoją działalność, a po pokoju praskim z 1635 roku otrzymał gwarancję nienaruszalności. Jednak przed końcem wojny trzydziestoletniej opactwo zostało przejęte przez protestantów. Wówczas gotycki kompleks klasztorny uległ zniszczeniu i dopiero po powrocie cystersów w 1650 roku rozpoczęła się odbudowa budynków klasztornych. Barokową formę zawdzięczają one włoskim artystom, którzy zostali sprowadzeni przez opata Bernharda von Schrattenbacha. W XVIII stuleciu przeprowadzono gruntowną przebudowę kościoła, w której uczestniczyli specjaliści pochodzący z Czech i Śląska. Po kongresie wiedeńskim Dolne Łużycy zostały przejęte przez Prusy, co skutkowało m.in. sekularyzacją klasztorów. Już w 1817 roku opactwo w Neuzelle zamieniono na siedzibę seminarium nauczycielskiego oraz na sierociniec. Od tego czasu kościół klasztorny peł-

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Zarys dziejów Czech	9
Zarys historii Łużyc	15

PÓŁNOCNE CZECHY

Liberec i okolice

Liberec	19
Jablonec nad Nysą	29
Frýdštejn	33
Jilemnice	35
Horní Branná	37
Hrubý Rohozec	39
Zamek Valdštejn	41
Hrubá Skála	43
Zamek Trosky	45
Sychrov	46
Bezděz	48
Zamek Houska	51
Zákupy	53
Sloup	56
Jablonné v Podještědí	58
Lemberk	62
Stráž pod Ralskem	65
Grabštejn	66
Frýdlant	68

POLSKA
Na prawym brzegu Nysy Łużyckiej

Bogatynia i okolice	
Bogatynia	75
Kopaczów	79
Działoszyn	80
Krzewina	82
Sulików i okolice	
Sulików	83
Mikułowa	85
Studniska Dolne	86
Zgorzelec i okolice	
Zgorzelec	88
Osiek Łużycki	91
Radomierzyce	92
Kostrzyna	95
Łomnica	96
Kunów	98
Jerzmanki	99
Łagów	100
Trójca	102
Jędrzychowice	103
Pieńsk i okolice	
Pieńsk	105
Lasów	107
Żarki Średnie	109
Przewóz i okolice	
Przewóz	111
Lipna	115
Straszów	116
Piotrów	118
Łęknica i okolice	
Łęknica	119
Trzebiel i okolice	
Trzebiel	121
Żarki Wielkie	123
Stare Czaple	125

Niwica	125
Mieszków	126
Dębinka	127
Tuplice	129
Brody i okolice	
Brody	131
Jeziory Dolne	134
Koło	135
Biecz	137
Gubin i okolice	
Gubin	139
Sękowice	146
Polanowice	147
Strzegów	148
Grabice	149
Luboszyce	149
Kozów	150
Witaszkowo	151
Stargard Gubiński	152
Gębice	153
Starosiedle	154
Chlebowo	156

NIEMCY

Na lewym brzegu Nysy Łużyckiej

Oybin i okolice	
Oybin	159
Lückendorf	162
Jonsdorf	163
Waltersdorf	164
Zittau i okolice	
Zittau / Żytawa	166
Hartau	180
Bertsdorf	180
Berstorf-Hörnitz	181
Mittelherwigsdorf	182
Oberseifersdorf	183

Wittgendorf	184
Hirschfelde	185
Dittelsdorf	186
Schlegel	187
Ostritz i okolice	
Ostritz	189
St. Marienthal	192
Bernstadt a. d. Eigen	195
Dittersbach a. d. Eigen	197
Kiesdorf a. d. Eigen	198
Leuba	199
Görlitz i okolice	
Görlitz	201
Tauchritz	231
Hagenwerder	232
Girbigsdorf	233
Königshain	234
Ebersbach	236
Ludwigsdorf	238
Ober-Neundorf	240
Zodel	241
Kunnersdorf	242
Rengersdorf	243
Kodersdorf	244
Rothenburg i okolice	
Rothenburg	247
Horka	248
Spree	250
Hähnichen	251
Daubitz	252
Bad Muskau i okolice	
Bad Muskau	254
Gablenz	257
Kromlau	258
Forst (Lausitz) i okolice	
Forst (Lausitz)	260
Groß Bademeusel	265

Groß Schacksdorf	265
Forst-Noßdorf	267
Forst-Eulo	268
Mulknitz	268
Sacro	269
Naundorf	270
Guben i okolice	
Guben	271
Grießen	274
Atterwasch	275
Grano	276
Groß Breesen	276
Neuzelle i okolice	
Neuzelle	278
Wellmitz	282
Bomsdorf	282
Steinsdorf	283
Bibliografia	285
Słowniczek terminologiczny	295

1. Domy Wallensteina w Libercu

2. Ratusz w Libercu

3. Fragment zabudowy staromiejskiej w Libercu

6-8. Zámek Bezděz

19-20. Zamek Lemberk

26. Przysłupowy „Dom Kołodzieja” przeniesiony z Wigancic Żytawskich do Zgorzelca

27. Widok z mostu na Nysie Łużyckiej na zabudowę Zgorzelca

**43. Wieża Bramy Ostrowskiej
w Gubinie**

44. Ruina fary w Gubinie

45. Widok na Wyspę Teatralną w Gubinie

46. Kościół pw. Świętej Rodziny w Sękowicach

47. Pałac w Luboszycach

53. Jeden z zabytkowych domów i Kościół Górski w Oybin

54. Widok znad Kościoła Górskiego na miejscowość Oybin

66. Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Görlitz

67. Baszta Wołowa w Görlitz

68. Kaisertrutz (barbakan) w Görlitz

77. Widok na część parku i zamek w Bad Muskau

78. Widok z zamku na Park Mużakowski

TO JEST FRAGMENT KSIĄŻKI
WYDANEJ NAKŁADEM

AGENCJI WYDAWNICZEJ

Z CAŁĄ NASZĄ OFERTĄ WYDAWNICZĄ MOŻNA
ZAPOZNAĆ SIĘ NA STRONIE:

agencjawydaawniczapdn.pl

..... OPOWIADAMY O HISTORII MIEJSC, RZECZY I LUDZI

..... DOKUMENTUJEMY, BY OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA

..... NASZE KSIĄŻKI DAJĄ WIEDZĘ I REFLEKSJĘ

agencjaPDN
wydaawnicza